

İlk Çağdan Günümüze Göç ve Göçü Açıklamaya Yönelik Kuramlar

The Theories to Explain Migration From Ancient Times to The Present Day

ÖZET

İnsanlığın başlangıcı ile ortaya çıkmış olan göç olgusunun bireysel, ailesel, çevresel, iklimsel, ekonomik, siyasi ve sosyal sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler ve etki düzeyleri çalışma alanlarına göre çoğaltılabilir. Bu yönde de özellikle sanayi devrimi sonrası çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma ile “insan” varlığı ile gerçekleşen göçler ile göçü anlamaya yönelik kuramlar analitik bir bakış açısıyla sunulması amaçlanmıştır. Amaca yönelik olarak teoriler tablo halinde sunulmuş, tarihsel ve niteliksel olarak erken dönem, ekonomik temelli, tarihsel-yapısalcı ve sosyokültürel başlıkları altında sunulmuştur. Öznesi insan olan göçün tanımı, sebebi, özellikleri ve etkisine yönelik genel-geçer tek bir kuramdan bahsetmek mümkün değildir. Değişkenliğin içerisinde başrolde bulunan insanın doğasını ve hareketlerini anlamaya yönelik çalışmaların kapsam ve çeşitliliğinin artması ile kabul edilirliliği yüksek ve eleştiriden mümkün olduğunca uzak teorilerin oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Uluslararası Göç, Göç Kuramları, Göç Çalışmaları.

ABSTRACT

The phenomenon of migration, which emerged with the beginning of humanity, has individual, familial, environmental, climatic, economic, political and social reasons. These reasons and their impact levels can be multiplied according to the fields of study. Studies have been conducted in this field, especially after the industrial revolution. The current study aims to present the theories aimed at understanding migration and the migration realized with the presence of "human beings" from an analytical point of view. The theories are presented in a tabular form and presented historically and qualitatively under the headings of early period, economic-based, historical-structuralist and sociocultural. It is not possible to provide a single overarching theory on the definition, cause, characteristics and impact of migration whose subject is human beings. It is believed that theories with high acceptability and as far away from criticism as possible can be created with the increase in the scope and diversity of studies aimed at understanding the nature and movements of human beings, who play the leading role in variability.

Keywords: Migration, International Migration, Migration Theories, Migration Studies.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren göç hareketliliği var olagelmıştır. İnsanlığın ilk türü olan Homo Erectus iki milyon yıl önce Doğu Afrika’ dan Orta Doğu, Kafkaslar, Java (Endonezya) ve Güney Çin’e kadar yayılmıştır. Homo Erectus’un ardından, yaklaşık 200.000 yıl önce, üstün uyum kapasitesine sahip olan ve modern insan olarak tanımlanan Homo sapiens ortaya çıkmış ve göç sürecine devam ederek tüm insanlığın yerini almıştır (Haas, Castles ve Miller, 2022, s. 107). Paleolitik dönemde yer alan insanlar yaşamlarının devamını sağlayacak av çeşitliliğine ve besin kaynaklarına ulaşmak için sürekli olarak mobilize halindediler. Avcı-toplayıcı olan insanların hareketlilikleri, neolitik dönemde yerleşik hayata geçiş ile yavaşlamış gibi görünse de göç süreci devam edegelmiştir. Tarımsal faaliyetlerin başlaması ile güvenli bir şekilde gıda üretimi başlamış ve bu durum da nüfus artışını hızlandırmıştır. Bu nüfus artışına paralel olarak göç hareketliliğinde de yeniden artış oluşmuştur. Tarım ve hayvancılık unsurlarıyla oluşan bu neolitik kültür yeni coğrafyalara yayılmıştır (Berk, 2020, s. 126). 17. yüzyıldaki modernite dönemine kadar yaşamın devamı, kıtlık, yeni kaynaklara erişim, uluslaşma, fetih, savaş ve sınırları genişletme isteği gibi nedenlerle göç hareketleri devam etmiştir. Avrupa emperyalizmini oluşturan İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa gibi ülkeler modern dönemde göç hareketliliğine ayrı bir boyut kazandırmıştır. Artan nüfuslarına yeni yerleşim alanları bulmak ve yeni kaynaklara erişmek için sömürgeler kurmuşlardır (Adıgüzel, 2022, s. 99). Bu sömürge hareketleri öncelikle Avrupa’ dan Afrika ve Asya’ ya, ardından Amerika’ ya daha sonra ise Okyanusya’ ya gerçekleşmiştir. Sömürgecilikle birlikte köle ticareti hızlanmış ve 1888’ e kadar devam etmiştir (Haas vd., 2022, s. 109). Sanayi devriminin gerçekleşmesi ile köle ticareti yerini iş gücü göçlerine bırakmıştır. İş gücü ihtiyacı oluşan Avrupa Devletlerinde öncelikle kırsal bölgelerden sanayileşmiş kentsel bölgelere doğru iç göç hareketleri oluşmuştur. Hızla artan ve çeşitlilik kazanan kapitalizm ile ucuz iş gücüne duyulan gereksinim

Yılmaz Daşlı¹
Nihat Harmandaoğlu²

How to Cite This Article

Daşlı, Y. & Harmandaoğlu, N. (2024). “İlk Çağdan Günümüze Göç ve Göçü Açıklamaya Yönelik Kuramlar”, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 10(3): 370-381. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11396789>

Arrival: 14 March 2024
Published: 30 May 2024

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas, Türkiye.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Göç Çalışmaları ABD, Sivas, Türkiye.

artmış ve bu ucuz insan gücünü karşılayabilmek için dış ülkelerden göçler gerçekleşmiştir. Ekonomik temelli iş gücü göçleri, küreselleşmenin etkisi ile günümüzde halen devam etmektedir (Arı, 2022, s. 1). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise nüfusunda azalma olan Avrupalı devletler iş gücü açığını kapatabilmek için misafir işçi alımında Akdeniz ülkelerine yönelmiştir (Ceylan, 2022, s. 167). Bu kapsamda savaş sonrası ekonomik alanda kendisini çabuk toparlayan Almanya, İtalya ile 1955 yılında, Yunanistan ve İspanya ile 1960 yılında, Türkiye ile 1961’ de, Fas ile 1963’ te, Portekiz ile 1964’ te, Tunus ile 1965’ te ve Yugoslavya ile 1968’ te iş gücü anlaşmaları imzalayarak özellikle sanayi sektöründe çalıştırmak üzere işçi ithal etmiştir (Çiçek, 2021, s. 158). Türkiye daha sonra Avusturya, Hollanda ve Belçika ile 1964’ te, Fransa ile 1965’ te, İsveç ve Avustralya ile 1967’ de iş gücü anlaşmaları imzalamıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999, s. 255). Beden gücünü kapsayan ilk dönem iş gücü göçleri ilerleyen dönemlerde beyin göçüne evrilmiştir. Günümüzde halen gelişmiş ülkeler tarafından vasıflı ve nitelikli kişiler tercih edilmektedir.

Ekonomik temelli göçlerin yanı sıra zorunlu göçler de varlığını ilk çağlardan itibaren devam ettirmiştir. 2022 yılında göç hareketliliğine katılan 281 milyon göçmenin 169 milyonu işçi göçmen iken 26.4 milyonu mülteci, 55 milyonu ise yerinden edilmiş kişilerdir (International Organization for Migration [IOM], 2022, s. 10). İnsanlık tarihinin ilk çağlarından itibaren başlayan göç hareketliliği, günümüz dünyasında ulaşım ve iletişim çeşitliliğinin artması ile daha kolay bir hale gelmiştir ve ucuz iş gücü odaklı bu kapitalist düzende süreklilik arz edeceği yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu gerçeklik karşısında göçü anlamaya, tanımlamaya ve çözümlenmeye yönelik çalışmalar sanayi devrimi sonrası yapılmaya başlanmıştır. Göçün dinamik olması genel geçer tek boyutlu bir tanımının oluşturulmasını güçleştirmektedir. Marshall (1999, s. 685) göçün “bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasi sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerdiğini” ifade etmiştir. Adıgüzel’ e (2022, s. 3) göre göç; “insanların sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesidir. Bu yer değiştirme uluslararası bir sınırı geçmek biçiminde olabildiği gibi aynı ülke içerisinde de olabilir. Haas ve diğerleri (2022, s. 434) göçü, “mutat ikametini idari sınırlar (örneğin ilçe, il, bölge, federal veya ulusal devlet sınırları) geçilerek değiştirilmesi” olarak tanımlamıştır. 175 üye ülkesi bulunan Uluslararası Göç Örgütü tarafından ise göç (2009, s. 22) “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri” olarak tanımlanmıştır.

Farklı tanımlamaları olan göç hareketlerinin sınıflandırılmasında da farklılıklar bulunmaktadır. Mekânsal açıdan bakıldığında uluslararası/sınır ötesi göç ile iç göç; süre açısından geçici ve daimi göç; irade açısından gönüllü ve zorunlu göç; boyutsal açıdan bireysel, grup/ailesele ve kitlesel; yasal açıdan bakıldığında düzenli/belgeli ve düzensiz/belgesiz göç; sebep olarak da ekonomik (iş, ticaret), aile birleşimi, eğitim ve iklim değişikliği şeklinde kategorileştirme yapılabilir. Bu sınıflandırmaları belirlemede devletlerin politik yaklaşımları oldukça şekillendirici olmaktadır. İkili anlaşmalar ile yapılan iş gücü göçleri veya izin verilen beyin göçü ile bireysel veya grupsal gönüllü göç hareketleri oluşmakta iken anlaşma veya izin olmadan zorunlu, düzensiz/belgesiz ve kitlesel göçler de meydana gelebilmektedir.

Göçü çözümlenmek, sebeplerini anlamak ve bilimsel bir temele oturtabilmek adına birey, hane halkı, ulusal ve uluslararası pazarları da kapsayan çeşitli teoriler oluşturulmuştur. Güzel ve Gencer (2021, s. 44) göç kuramlarını erken dönem, ekonomik temelli, tarihsel-yapısalcı ve sosyokültürel başlıklar altında sınıflandırmıştır.

Tablo 1: İçerik Sınıflandırmasına Göre Göç Kuramları

Temel Kuramlar: Erken Dönem Göç Kuramları	1.1. Ravenstein Göç Kuramları 1.2. Samuel Stouffer: Kesişen Fırsatlar Kuramı 1.3. Petersen' in Göç Tipleri 1.4. Everett Lee: İtme-Çekme Kuramı
Ekonomik Temelli Göç Kuramları	2.1. Neoklasik Ekonomi Kuramı 2.2. İkiye Bölünmüş Emek/İş Gücü Piyasası Kuramı 2.3. Yeni Ekonomi Kuramı
Tarihsel-Yapısalcı Göç Kuramları	3.1. Bağımsızlık Okulu:Merkez-Çevre Kuramı 3.2. Dünya Sistemleri Kuramı 3.3. Göç Sistemleri Kuramı
Sosyokültürel Göç Kuramları	4.1. Modernleşme Okulu:Denge Kuramı 4.2. Göçmen İlişkiler Ağı (Network) Kuramı 4.3. Birikimli Nedensellik

Kaynak: Güzel ve Gencer, 2021.

Hagen-Zanker (2008, s. 5; aktaran Ela Özcan, 2017, s. 206) Faist’ in çalışmalarına ek olarak kendi çalışmaları ile göç teorilerini mikro, orta ve makro düzeylerde analiz edilme durumlarına göre tanımlayarak sınıflara ayırmıştır.

Tablo 2: Analiz Düzeyine Göre Tanımlanmış Göç Teorileri

Mikro Düzey	Orta Düzey	Makro Düzey
<i>Göçün Sebebi:</i> Bireysel değerler/ arzular/beklentiler örn.; yaşam şartlarının, sağlık şartlarının iyileştirilmesi	<i>Göçün Sebebi/Göçün Sürmesi:</i> Topluluklar/Sosyal Ağlar örn.; sosyal bağlar	<i>Göçün Sebebi/Göçün Sürmesi:</i> Makro düzeydeki fırsat yapıları örn.; ekonomik yapı (gelir ve istihdam alanlarındaki fırsat farklılıkları)
Temel Teoriler: - Lee'nin itme-çekme teorisi - Neoklasik mikro göç teorisi - Davranışsal modeller - Sosyal sistemler teorisi	Temel Teoriler: - Sosyal sermaye teorisi - Kurumsal teori - Network (İlişkiler ağı) teorisi - Birikimli nedensellik - İş gücü göçünün yeni ekonomisi (NELM)	Temel Teoriler: - Neoklasik makro göç teorisi - Göç sistemleri teorisi - Dual iş gücü piyasası teorisi - Dünya sistemleri teorisi - Hareketlilik geçiş hipotezi

Kaynak: Hagen-Zanker, 2008; aktaran Ela Özcan, 2017.

Hagen-Zanker (2008, s. 6) göç kuramlarını, analiz düzeylerinin yanı sıra Massey' in çalışmaları ile birlikte göçün başlatılmasını ve sürekliliğini tanımlayan teoriler olarak iki başlık altında toplamıştır.

Tablo 3: Göçün Başlatılması Veya Sürekliliği İle Tanımlanan Göç Teorileri

<i>Göçün başlatılması</i>	<i>Göçün sürekliliği</i>
- Neoklasik makro göç teorisi - Göç sistemleri teorisi - Dual iş gücü piyasası teorisi - Dünya sistemleri teorisi - Hareketlilik geçiş hipotezi - Lee' nin itme-çekme teorisi - Neoklasik mikro göç teorisi - Davranışsal modeller - Sosyal sistemler teorisi - İş gücü göçünün yeni ekonomisi (NELM)	- Göç sistemleri teorisi - Dünya sistemleri teorisi - Sosyal sermaye teorisi - Kurumsal teori - Network (İlişkiler ağı) teorisi - Birikimli nedensellik

Kaynak: Hagen-Zanker, 2008.

Göç kuramlarının tarihsel olarak ele alınışı ve niteliklerine göre de sınıflandırılmasının yapılmış olması nedeni ile bu çalışmada Güzel ve Gencer' in (2021) kuramsal tablosu baz alınarak göç teorilerini açıklamaya yönelik girişimde bulunulmuştur.

Temel Kuramlar: Erken Dönem Göç Kuramları

Ravenstein Göç Yasaları

Bir coğrafyacı olan Ernst Georg Ravenstein 1885 yılında yayımladığı Göç Yasaları (The Laws of Migration) adlı makalesiyle göç alanındaki ilk bilimsel çalışmayı ortaya koymuştur. İngiltere, Galler, İskoçya, İrlanda ve Birleşik Krallık nüfus sayım istatistikleri üzerinde çalışmalar yaparak göç nedenlerini açıklamaya çalışmış ve yedi temel “yasa” ortaya koymuştur.

- 1- Göçmenlerin büyük çoğunluğu kısa bir mesafe kat eder. Bu göç akımları, ticaret ve sanayi merkezlerine doğrudur. İş imkanlarının çokluğu o kente yönecek göçün boyutunu etkilemektedir.
- 2- Hızla büyüyen şehirlerin çekim gücü yakın yerleşim yerlerinden şehirlere göçü tetikler. Adım adım yayılan bu hareketle diğer boşalan yerlere de daha uzak yerden gelen göçmenler yerleşir ve bu döngü bu şekilde devam eder.
- 3- Yayılma süreci emilim sürecinin tersidir ve benzer özellikler gösterir. Göçmenler kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetlerden pay almak isterken sanayi merkezleri de ihtiyaç duyduğu iş gücü gereksinimini sağlamaktadır.
- 4- Her ana göç akımı başka bir göç akımı dalgası oluşturur. İkinci maddeyi destekleyici niteliktedir. Bir göç akımı ile zincirleme göç sürecinin başlayacağı belirtilir.
- 5- Uzun mesafe kat eden göçmenler genellikle büyük ve sanayi merkezlerini tercih ederler.
- 6- Kırsal kesimde yaşayanların göç eğilimi kentte yaşayanlardan daha fazladır.
- 7- Kadınların göç etme eğilimi erkeklerden daha fazladır (Ravenstein, 1885, s. 198-199). Ancak bu eğilim kısa mesafeler için geçerlidir. Uzun mesafeli göçlerde erkeklerin eğilimi daha yüksektir (Ravenstein, 1889, s. 288).

Bu kuram, bazı maddeleri ile günümüzde halen geçerliliğini koruduğunu düşündürse de özellikle siyasi ve kültürel yaptırım ile değerleri göz önünde bulundurmayıp bireysel olarak ekonomik koşullara odaklandığı için eleştirilmektedir. Kuram oluşturulduğu zaman-mekan aralığı içerisinde ekonomik dayanaklara bağlanmıştır. Ancak ilgili “yasalar” günümüzde ekonomik tercihin yanı sıra zorunlu göçler için de geçerli olmaktadır. Suriyeli sığınmacılar ülkelerinde yaşanan iç karışıklık sonucunda “kısa mesafe” kat ederek ülkemize gelmiş, iş bulma imkanı nedeni ile kısa mesafeli göç “ticaret ve sanayi merkezi” olan Güneydoğu illerine doğru gerçekleşmiştir. Ardından sanayileşmesi fazla olan diğer büyükşehirlerle (İstanbul, İzmir vb.) hatta ülkelere göç etmişlerdir. Bu zorunlu ve kitlesel göç ile sığınmacılar ekonomik ve ticari faaliyetlerden yararlanmış, işverenler de ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücü kaynağına ulaşmışlardır (Erkan, 2021, s. 432).

Samuel Stouffer: Kesişen Fırsatlar Kuramı

Ravenstein’ in insanların genellikle kısa mesafeli göç hareketlerinde bulunduğu ilkesi ilerleyen yıllarda yeni oluşturulacak teorilere kaynak oluşturmuştur. Stouffer 1940 yılında yaptığı çalışmayla mesafe faktörünün tek başına etkili olamayacağını, hedef yerdeki fırsatların da önemli olduğu savı ile Cleveland bölgesine ait 1935-1940 yıllarındaki nüfus sayımı ile evlerinden taşınan insanların verilerini kullanarak bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan göçmenlerin gerçekleştirmeyi düşündükleri göç hareketini farklı açılardan değerlendiren, kapsamlı bir hesaplama sonrası artıları ve eksileri göz önüne alarak hareket eden sosyal bir aktör olarak görmesidir (Güzel ve Gencer, 2021, s. 47). Bu kurama göre göç çalışmalarında çekim etkisine daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Farklı iki yerdeki çekim etkileri, hedef yer ile çekim merkezi arasındaki mesafe dikkate alınarak analiz yapılmalıdır (Stouffer, 1940, s. 846). Buna göre herhangi iki merkeze yapılacak göç hareketinde, çekme faktörleri önemlidir. Bu çekme faktörlerinin önemini belirleyen asıl nokta da mesafedir. İş imkanlarının çokluğunun yanı sıra mesafe olarak da kısa olan çekim merkezi, daha fazla göçmenin hedef noktası haline gelecektir. Bir örnekle açıklamak gerekirse Bilecik’ te yaşayan bir kişinin mesafe olarak yakın uzaklıkta olan çevre illerden Bursa, Sakarya, Eskişehir veya Kütahya’ ya göç etmesini belirleyen faktör iller arasındaki fırsatlardır. Çekim etkilerinin fazla olduğu il, göç edilecek şehir olarak tercih edilecektir.

Petersen’ in Göç Tipleri

Petersen, genel bir göç teorisine doğru bir adım olarak, hem iç hem de uluslararası göçe ilişkin önemli analizlerden bazılarını tek bir tipolojide bir araya getirme girişiminde bulunmuştur (Petersen, 1958, s. 256). Fairchild tarafından oluşturulmuş olan göç tipolojisini geliştirerek dört göç tipinden bahsetmiştir.

- İlkel Göç (Primitive Migration):** Ekolojik baskıların itici güç olarak yarattığı göçlerdir. Kuraklık, kötü hava şartları ve benzer nedenlerle ortaya çıkan toplu göçlerdir.
- Zorlama İle Yapılan Göçler (Forced and Impelled Migrations):** ilkel göçlerde baskı unsuru doğa iken zorlama ile yapılan göçlerde baskı uygulayıcıları, devlet ya da eş değer işlevsellikte sosyal bir kurumdur. İki kategoriye ayrılmıştır. İlkinde göçmenlerin az da olsa göç sürecini kontrol etme şansları vardır. İkincisinde ise göç süreci, topluluğun kontrolü ve iradesi dışında gerçekleşir. Nazi Almanya’sında göç zorlanan Yahudiler, önce göç etmeleri yönünde desteklenip özendirilmiş (birinci tip) akabinde hayvan taşınan vagonlara zorla doldurularak toplama kamplarına götürülmüşlerdir (ikinci tip).
- Serbest Göç (Free Migration):** diğer iki göçten farkı bireylerin herhangi bir zorlama, baskı veya gereklilik olmadan göç kararının kendilerinin veriyor olmasıdır. Bir başka ülke veya kente çalışmak üzere giden işçilerin göç hareketidir.
- Kitlesel Göç (Mass Migration):** Kitlesel göçleri serbest göçlerin bir sonucu olarak değerlendirir. Başka bir ülkeye serbest göç ile giden göçmenler yeni ulaşım ve iletişim ağları ile göç ettikleri ülkenin maddi kazançlarını geldikleri yerdeki diğer kişilere aktararak yeni göç dalgalarını ve kitlesel göçü başlatırlar (Petersen, 1958, s. 259-264).

Petersen’ in göç tipleri tanımlamaları günümüzde halen gerçekleşmekte olan göç hareketliliğini açıklama noktasında geçerliliğini sürdürmektedir. Mali ve Senegal’ de sanayileşmenin hızlandırdığı sera etkisi ve küresel ısınma ile 1970-1990 arasında öncelikle ciddi bir kuraklık görülmüş, ardından aşırı yağışlar gerçekleşmiştir. Oluşan tahribat nedeniyle birçok insan göç etmek zorunda kalmıştır (Mutlu, İrdem ve Üre, 2015, s. 90). Yine Aral gölünde yaşanan kirlenme, tuzlanma ve kuraklık nedeni ile yüz bine yakın insan Aral gölü civarından göç etmiştir (Kanlı ve Başköy, 2018, s. 52). Ülkemizde yaşanan 6 Şubat depremleri sonucunda da evlerin yıkılması ve sağlam ev bulma güçlüğü, yeniden deprem yaşama korkusu ve iş imkanlarının azalması nedeni ile farklı illere göç eden insanlar bulunmaktadır.

Zorla göç ettirmeye yönelik girişimler de günümüzde halen bulunmakta ve uygulanmaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri vagonlara toplanarak zorla sürgün edilmişlerdir (Hasanoğlu, 2016, s. 4). 7 Ekim 2023 tarihi itibarı ile başlayan Filistin-İsrail savaşında iki milyon Filistinli, İsrail tarafından zorla Sina Çölü' ne sürülmeye çalışılmaktadır ("İsrail'den zorunlu göç planı", 2023).

Serbest göç hareketlerinin varlığını artırarak sürdürdüğü, 2022 yılındaki 169 milyon işçi göçmeni ile kendisini göstermektedir (IOM, 2022, s. 10).

Kitlesel göçün 21. yüzyılda halen devam ettiğinin en büyük ve net göstergesi 2011 yılında yaşanan Arap Baharı gelişmelerinin sonrasında meydana gelen şiddet, çatışma, rejim baskısı ve terör bölgelerinden kaçan Suriyelilerin toplu olarak göç etmesidir (Arslan, 2021, s. 1). 15.02.2024 tarihi itibarı ile ülkemizde yaklaşık 3.168.000 geçici koruma altında yaşayan Suriyeli bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı [GİB], 2024).

Everett Lee: İtme-Çekme Kuramı

Göçü geniş anlamda kalıcı ya da yarı kalıcı ikamet değişikliği olarak tanımlayan Lee göç kararına ve göç sürecine etki eden faktörleri dört ana başlık altında toplamıştır (1966, s. 49-50).

- Kaynak yere ilişkin faktörler
- Hedef yer ile ilgili faktörler
- Araya giren engeller
- Bireysel faktörler

İnsanları yaşadıkları bölgede tutan veya farklı bir bölgeye çeken pozitif unsurlar ve göç etmeye iten negatif faktörler ile onları kayıtsız bırakan nötr etkenler vardır. Göç sürecinde etkisi olan bu faktörler bazı insanları aynı şekilde etkilerken bazılarını ise farklı düzeyde etkileyebilir. İyi iklim koşulları hemen hemen herkes için çekici faktör olurken kötü iklim koşulları ise çoğu insan için negatif faktördür. Bunun yanı sıra küçük çocukları olan ebeveyn için iyi bir okul sistemi olan bir bölge çekici olurken, çocuk sahibi olmayan birisi için bu durumun herhangi bir önemi yoktur (Lee, 1966, s. 50). Mikro ve makro düzeyde olmak üzere iki temel faktörü bulunan bu kuramda, göç etmeyi düşünen kişiler itici ve çekici faktörlerin analizini çok rahatlıkla yapabilmekte ve göç sürecine karışan engellerin de boyutunu hesaplayarak göç kararını vermektedir (Adıgüzel, 2022, s. 28).

İnsanların göç etme kararını etkileyen itici ve çekici faktörler yıllar içerisinde değişebilmektedir. Zaman içerisinde kaynak yerdeki itici faktörler çekici faktörlere, hedef yerdeki çekici etkenler de nötr veya itici etkenlere dönüşebilmektedir. Örnek olarak 2007 yılında Bosch' un Almanya' daki merkezine geçen Gürçan Karakaş, geçen yıllar içerisinde kaynak ülkede kurulan yerli otomobil girişimini, bireysel faktörlerin de etkisi ile çekici faktör olarak görmüş ve TOGG CEO' su olarak ülkesine dönmüştür ("Yerli otomobilin CEO'su", 2018). Yine Türkiye' de çalışma alanı olmaması nedeni ile yıllar önce NASA' da çalışmaya başlayan Astrofizikçi Umut Yıldız "Şu ana kadar yapılandan çok daha büyük planlar var. Türkiye' nin bu potansiyeli bir anda doğru yere kanalize olduğunda, çok güçlü bir şekilde iş yapabileceğimizi gördük" diyerek Türkiye' de uzay teknolojileri alanında çalışmakta olan bir şirkete genel müdür yardımcısı olarak kaynak ülkesine dönmüştür (Akpamuk, 2024).

Ekonomik Temelli Kuramlar

Uluslararası göçün temel itici gücü kişilerin ekonomik olarak daha iyi bir yaşantı sürme isteğidir. Bu ekonomik temelli yaklaşım göç kuramlarına da yansımıştır. Ekonomik temelli göç kuramlarına göre, ülkelerin iş imkanı ve ücretleri arasındaki farklılıkları, uluslararası göç üzerinde etkileri olan temel faktörler olarak kabul edilmiştir (Güzel ve Gencer, 2021, s. 52). Ekonomik olarak yüksek refah düzeyinde olan ülkelere, iş gücü bulma noktasında sorun yaşamaları sonucunda uluslararası göç gerçekleşmektedir.

Neoklasik Ekonomi Kuramı

Neoklasik ekonomi kuramı, ülkeler arasındaki ücret ve istihdam koşulları arasındaki farklılıklara ve kişilerin bireysel olarak göç hareketliliğinde harcayacakları ücret ile göç sonucu elde edecekleri kazanç arasındaki maliyet/kar hesaplarına odaklanır (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino ve Taylor, 1993, s. 432). Göçün ortaya çıkardığı maliyetlerin, kişilerin göç etme kapasitelerini etkilediği kabul edilmektedir (Ela Özcan, 2017, s. 196). Kişiler göç edecekleri mekanı belirlerken ekonomik yeterliliklerini belirleyip göç sonrası bulabilecekleri iş ve ücret kazanımını oranlayarak ekonomik kazançlarının fazla olmasına dikkat etmektedir. Bu durumu açıklayan Neoklasik ekonomi kuramı kendi içinde iki farklı düzeyde ele alınmıştır.

Makro Teori:

- ✓ İşçilerin uluslararası göçü, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından kaynaklanmaktadır.
- ✓ Ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması, iş gücü hareketini sona erdirecektir ve bu tür farklılıkların olmadığı durumlarda göç gerçekleşmeyecektir.
- ✓ Yüksek vasıflı işçileri kapsayan uluslararası beşeri sermayenin akışı, bu sermayenin getirisinde vasıfsız işçilerininkine zıt olabilecek farklı bir göç modeli ortaya çıkarabilir.
- ✓ İş gücü piyasaları, uluslararası iş gücü akışının teşvik edildiği temel mekanizmadır. Diğer piyasa türlerinin uluslararası göç üzerinde önemli etkisi yoktur.
- ✓ Hükümetlerin, göç akımlarını kontrol etmesinin yolu, göç veren ve/veya göç alan ülkelerdeki iş gücü piyasalarını düzenlemesi veya etkilemesidir (Massey vd., 1993, s. 434).

Günümüz Türkiye’ sinde uluslararası iş gücü göçü sebebine ülkeler arası ücret farklılıklarına ek olarak enflasyon farklılıklarını da eklemek mümkündür. Özellikle 2020 yılından sonra oluşan yüksek enflasyon alım gücünü azaltmış, alınan görece yüksek maaşlar dahi yıllar içerisinde erimiş ve göç kararı için itici bir sebep olmuştur. Avrupa ülkelerindeki enflasyon oranlarının düşük olmasının iş gücü göçlerini daha cazip hale getirdiği ve çekici bir unsur olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Türkiye’ de nitelikli bir işte çalışıp normal ya da iyi sayılabilecek bir oranda maaş alan kişi, enflasyona bağlı olarak düşen alım gücü karşısında, nitelik gerektirmeyen ve birim olarak daha az kazanç sunan bir iş için alım gücünün yüksek olması nedeni ile Avrupa ülkelerine göç edebilmektedir.

Mikro Teori

Ülkeler arasındaki iş gücü dengesizlikleri göç kararını etkiler. Uluslararası göç hareketleri, ülkeler arası ücret ve istihdam farklılıklarına dayanır ve bireysel maliyet/kar hesaplamaları sonucunda gerçekleşir. Potansiyel göçmenler, alternatif uluslararası yerlere taşınmanın fayda ve maliyetlerini hesaplarlar ve belirli bir zaman diliminde umdukları getirilerin en fazla olacağını düşündükleri yere göç ederler. Beklenen getiri farkının büyüklüğü, uluslararası göç akışının boyutunu da belirler. Göç maliyetlerini azaltan kişisel özellikler, toplumsal normlar ve teknolojik gelişmeler göç sonrası edinilecek kazanımları artırır ve uluslararası göçü hızlandırır. Diğer unsurların eşit olması halinde öğrenim, deneyim, işbaşı eğitimi, dil bilgisi ve yetenekler gibi insan sermayesinin başlıca özellikleri kişinin hedef ülkede iş bulma olasılığını artırır. Göç alan ve göç veren ülkenin hükümetleri göçten elde edilebilecek kazançları etkileyen politikalarla göçü kontrol ederler. Göç alan ülkedeki işverenlere yaptırım uygulayarak istihdam olasılığını düşürmek ve işsiz kalma riskini artırmak; göç veren ülkede ise kalkınmayı artırıcı faaliyetler ile göçün psikolojik ve ekonomik maliyetini artırmak bunlara örnek olarak verilebilir (Massey vd., 1993, s. 440).

Massey ve arkadaşlarına (1993) göre Neoklasik ekonomi kuramının üç ana sorun alanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kuramın uluslararası ücret farklılıkları bulunmadığı takdirde göçün gerçekleşmeyeceği ve ücret eşitsizliklerinin ortadan kalkması halinde göçün sona ereceği savıdır. Ancak ücret sorunları olmasa dahi sosyal refah düzeyini yükseltmek, güvenli ve konforlu bir yaşam alanına ulaşmak ve daha iyi bir eğitim alabilmek adına göç hareketleri gerçekleşmektedir. Bauman (2016, s. 16) da göç hareketlerinin, ülkeler arası refah seviyelerinin eşitleninceye ve bir denge oluşturuncaya kadar artmak zorunda olduğunu fakat böyle bir sonuca ulaşmanın uzun yıllar alacağını belirtmiştir. Kuramın bir diğer sorun alanı ise uluslararası göç hareketlerini açıklamak için sadece iş gücü üzerinde durmasıdır. Halbuki göç hareketlerine etki eden birden çok faktör bulunmaktadır. Teorinin üçüncü sorun alanı ise hükümetlerin ülke içindeki iş gücü arz ve talebini kontrol ederek göç hareketlerini kontrol edebilecekleri iddiasıdır. Oysa göç ağırları devlet kontrol mekanizmalarını etkisiz hale getirerek hareketliliğin devamını sağlamaktadır.

İkiye Bölünmüş Emek/İş gücü Piyasası Kuramı

Michael J. Piore tarafından 1979 yılında ortaya konulan İkiye Bölünmüş Emek Piyasası kuramına göre kapitalizm, varlığını devam ettirebilmek için olumsuz koşullarda düşük ücretlerle çalışacak iş gücüne ihtiyaç duymaktadır (Adıgüzel, 2022, s. 31). Bu iş gücü ihtiyacı göç etmek isteyenler için çekici faktördür.

Göçmen iş gücüne yönelik bu talep, gelişmiş sanayi toplumlarının ve ekonomilerinin yapısal enflasyon, motivasyon sorunları, ekonomik düalizm ve emek arzının demografisi olmak üzere dört temel özelliğinden kaynaklanmaktadır (Massey vd., 1993, s. 441-443).

Yapısal enflasyon: yapılan iş ile alınan ücret arasında toplumsal statü ve prestij açısından bir ilişki vardır. İşe bağlı ödenen tutarlar meslekler arasındaki hiyerarşik yapıya uygun olarak ayarlanmalıdır. Örneğin bir

kurumda çalışan bir işçinin aldığı maaş kurum müdürünün aldığı maaşı geçerse bu durum çalışma hayatındaki hiyerarşik yapıyı tehdit eder ve yapısal enflasyon oluşur.

Motivasyon sorunları: insanlar sadece para kazanmak ve hayatlarını idame ettirmek için değil aynı zamanda sosyal statülerini yükseltmek için de çalışırlar. Mesleki hiyerarşiler çalışanlar için kritik öneme sahiptir. Bu durum ise sadece vasıflı iş gücünün bulunduğu üst düzey işlerde mevcuttur. Zira niteliksiz çalışanın herhangi bir statü kaygısı bulunmamaktadır. İşverenlerin ihtiyaç duyduğu şey, alt düzeydeki işleri yalnızca para kazanma amacı olarak gören ve istihdamın statü veya prestij açısından herhangi bir etki yaratmadan yalnızca gelire indirgendiği işçilerdir. Göçmenler çeşitli nedenlerden dolayı bu ihtiyacı en azından başlangıçta karşılamaktadır (Massey vd., 1993, s. 442). Bu nedenle de işverenler için kullanışlı bir iş gücü grubu oluşturmaktadırlar.

Ekonomik düalizm: emek yoğun ve sermaye yoğun arasındaki ikilikten meydana gelmektedir. Sermaye yoğun işlerde daha çok yerli ve nitelikli personeller çalışmaktadır. Bu grupta yer alanlar sosyal sigorta, sendika, toplu sözleşme ve tazminat gibi haklara sahiptir. Bu maliyetler nedeni ile sermayeye benzerler. Ancak emek yoğun ikincil sektörde yer alan işçiler istikrarsız ve vasıfsız işlerde çalışır. İşverene çok az bir maliyetle veya hiçbir maliyet getirmeden herhangi bir zamanda işten çıkarılabilirler. Bu nedenle işverenler ikincil sektördeki talep açığını kapatmak için göçmenlere yönelir (Massey vd., 1993, s. 443).

İş gücü arzının demografisi: iş gücü piyasalarında yapısal enflasyon, motivasyon sorunları ve ekonomik düalizm karşısında düşük bir ücretle çalışmaya istekli olan işçilere yönelik kalıcı bir talep vardır. Tarihsel olarak bu emek gücü talebini kadınlar ve çocuk yaşta gençler sağlamıştır. Onlar ilk başta evin geçimini sağlamak için değil ek gelir elde etmek için çalışmışlardır. İlerleyen yıllarda kadınların kariyer planları, boşanma sonucu evin geçimini tek başına sağlamaya çalışmaları; küçük yaştaki gençlerin ise eğitim sürelerinin uzaması ve doğum oranındaki azalma bu yapıyı değiştirmiştir. Değişen bu yapı göçmen işçilere yönelik talebi uzun vadede artırmıştır (Massey vd., 1993, s. 443).

Türkiye’de çalışan Afgan ve Suriyeli sığınmacılar bu kurama göre incelendiğinde; aldıkları ücret ve statülerine bakıldığında iş gücü piyasasında düşük ücretle çalışmaları nedeni ile yapısal enflasyonu tehdit etmemektedir. Vasıfsız işçi olmaları sebebi ile statü talebi ve terfi beklentileri bulunmamakta ve motivasyon sorunları oluşmamaktadır. Emek yoğun alanda çoğunlukla sigortasız olarak çalışmaları sendika, sözleşme ve tazminat gibi haklara sahip olmamaları işverenler açısından tercih sebebi olmaktadır. Genç nüfuslarının fazla olması, eğitim görme yönünde beklenti ve taleplerinin yoğun olmaması, çok eşlilikten kaynaklı hanede çalışabilecek kadın sayısının fazla olması iş gücü arzının demografisini çeşitlendirmektedir. Belirtilen sebepler nedeni ile çalıştırma maliyetleri düşmekte ve işverenler tarafından tercih edilmektedirler.

Yeni Ekonomi Kuramı

Neoklasik ekonomi kuramları göçmenin göç kararını bireysel olarak ekonomik çıkarları doğrultusunda aldığını, bu süreçte herhangi bir etkiye maruz kalmadığını belirtmektedir. Yeni Ekonomi Kuramının kurucusu Oded Stark (1991) ise göç kararlarının tek başına değil aileler veya hane halkı tarafından verildiğini öne sürmektedir (Haas vd., 2022, s. 65). Göç kararı, hem hane içi geliri artırmak hem de riskleri minimuma indirgeyerek hayatta kalabilmek için aile üyeleri tarafından alınmaktadır (Güllüpinar, 2012, s. 62). Yeni ekonomi kuramı; göç araştırmalarında bireyin değil, ailenin, hane halkının veya üretim-tüketim alanında kültürel bir birlik olan toplumları temel almayı; ücret farklılığının uluslararası göçün zorunlu nedeni olmayabileceğini; ailelerin ücret farklılığı olmadığında da riskleri azaltmak adına göç kararı verilebileceğini; uluslararası göç ile yerel istihdam veya yerel üretimin birbirini dışlamadığını; hane halklarının hem göç hareketine hem de yerel ekonomik faaliyetlere katılabileceğini hatta yatırım sermayesi sorunu yaşandığında göç hareketinin çekici bir çözüm olarak görülebileceğini; ülkeler arası ücret farklılıkları ortadan kalkmış olsa dahi ulus ötesi göç hareketlerinin devam edebileceğini; göç veren ülkelerdeki diğer piyasaların kusursuz ve eşitlikçi olmaması halinde göçün devam edeceğini; göç veren ülkelerin sigorta ve sermaye piyasalarını değiştirip yoksul kesimin gelirini artırıcı politikalar üretmeleri halinde hane halklarının göç etme yönündeki eğilimlerinin değişebileceğini belirtmektedir (Massey vd., 1993, s. 440).

2022 yılında yapılan küresel uluslararası havaalelerin 702 milyar doları bulması bu kuramın en net göstergesidir (IOM, 10). 2020 yılında en fazla döviz havalesi alan ülke 83.15 milyar dolar ile Hindistan’ dır (IOM, 41). Yapılan havaaleler temelde “direk hane halkı tüketimi” nde yiyecek, ilaç, kira, elektrik ve su giderlerinde kullanılmaktadır (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2013, s. 10). Genç Afganların ailelerini ekonomik olarak desteklemek için onların yönlendirmesi doğrultusunda ülkemize geldiklerini söylemek mümkündür.

Tarihsel-Yapısalcı Göç Kuramları

Bu kuramların ortaya çıkışı 1970’li yıllara kadar uzanmakta olup sermayenin kitlesel büyüklükteki emek gücü arayışına odaklanır. Karl Marks’ ın politik ekonomi teorisi ile entelektüel ve analitik temelleri atılmıştır. Bu kuramlara göre göç; sermaye için ucuz iş gücünü ifade eden bir olgudur. Uluslararası göç ise varıl ülkelerin daha fazla varıl edilmesi amacıyla yoksul ülkelerin kaynaklarının sömürülerek ekonomik eşitsizlik ve politik güç farklılıklarının devamı için gerekli bir araçtır (Güzel ve Gencer, 2021, s. 58).

Bağımsızlık Okulu: Merkez-Çevre Kuramı

Önde gelen teorisyenleri Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank ve Samir Amin olarak bilinen bu kuram, dünyayı merkez ve çevre olarak ikiye ayırmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 78). Gelişmiş ülkeler merkez, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkeler çevre olarak tanımlanır. Kolonyal dönemde sömürgecilik faaliyetleri ile kurulan bu bağlar, kapitalist düzende yine sömürüye dayalı bir şekilde devam etmektedir. Merkez konumundaki kapitalist ülkeler çevre pozisyonundaki az gelişmiş ülkelerden hammadde ve ucuz emek gücü çekerken onların ekonomilerini de kendilerine bağımlı hale getirmektedir. Bu bağımlılık halinde ülkeler, fakirleşerek kaynakları tüketilen ve kaybeden konumundadır. Günümüz dünyasında merkez ülkeler ucuz iş gücü bulunan çevre ülkelere fabrikalar kurmakta, bu fabrikalar çevre ülkedeki yerel üretim sistemlerini zayıflatmakta ve güçsüzleşen geleneksel üretim sistemlerinden kopan beşeri sermaye ise merkez ülkelere ucuz iş gücü olarak göç etmektedir.

Dünya Sistemleri Kuramı

Bu kuramın teorisyeni Immanuel Wallerstein’ dır. Dünya sistemleri kuramı, merkez-çevre kuramının temelini oluşturan Marksist ekonomi teorisini kaynak olarak dünyadaki ekonomik ve siyasi güç eşitsizliklerine vurgu yapmaktadır. Wallerstein, merkez-çevre kuramına üçüncü bir unsur olarak “yarı çevre” tanımını eklemiştir. Merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılıktan kurtulmaya çabalayan ülkeleri yarı çevre ülkeler olarak tanımlamıştır (Güzel ve Gencer, 2021, s. 60).

Merkez ve çevre ülkeler kapitalist düzen içerisinde birbirlerine bağımlıdır. Merkez ülkeler, ucuz iş gücü, hammadde temini, üretilen ürününün pazarlanması için çevre ülkelere; çevre ülkeler de kapitalist gelişimlerini tamamlamak ve ekonomik gelişme düzeylerini artırmak adına merkez ülkelere ihtiyaç duymaktadır (Çağlayan, 2006, s. 80). Gelişmekte olan yarı çevre ülkeler ise bu bağımlılıktan kurtulup bağımsızlığına ulaşmak istemektedir (Güzel ve Gencer, 2021, s. 61).

Abadan-Unat dünya sistemleri kuramını şu şekilde açıklamıştır:

“Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar hâlinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (2002, s. 15).

Günümüz dünyasında tek boyutlu merkez-çevre ilişkileri netliğini kaybetmektedir. Zira küreselleşen dünyada merkez ülkelerin yerini ulusaşırı şirketler almıştır (Çağlayan, 2006, s. 82). Hem menşe ülkesinde hem de ucuz iş gücü, hammadde ve toprak sunan çevre ülkelerde fabrikaları bulunan çok uluslu şirketler, çevre ülkede özellikle kadın ve çocuk iş gücünü sömürerek yerel/geleneksel ekonomiyi bozmakta ve bozulan ekonomik denge nedeni ile işsiz kalan kişilerin merkez ülkeye göç etmelerine sebep olmaktadır.

Göç Sistemleri Kuramı

Göç sistemleri kuramı, uluslararası göç olgusunu, iki veya daha fazla ülkenin ekonomik ve politik temelleri baz alarak karşılıklı olarak göçmen değişimi süreci ile oluşan bir ilişki zinciri olarak açıklar. Bu ilişki zincirinin temeli göç öncesi dönemde atılmaktadır. Bu ilişkiler bütünü Meksika ve ABD gibi iki yakın ülke arasında olabileceği gibi Batı Afrika ve Fransa gibi görece daha uzak ülkeler arasında da gerçekleşebilir (Çağlayan, 2006, s. 82).

Bu yaklaşıma göre göçle ilgili hareketler göç alan ve göç veren ülkeler arasında daha önceki dönemde kurulmuş olan sömürgecilik, siyasi etki, ticaret, yatırım veya kültürel bağlardan dolayı oluşmaktadır. ABD’ nin 19. yüzyılda Meksika’ ya doğru genişlemesinin etkisi ile 20. yüzyılda Amerikalı işverenlerin ucuz iş gücü talebini karşılamak için Meksika’ dan Amerika’ ya göç akışı gerçekleşmiştir. Hindistan, Bangladeş ve Pakistan’ dan Birleşik Krallık’ a göç akışının gerçekleşmesi de İngiliz sömürgeciliği ile ilişkilidir (Haas vd., 2022, s. 81). Osmanlı kültürü altında kalmış olan Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya gibi balkan ülkelerinden ülkemize gerçekleştirilmiş olan göç hareketleri de ülkemizin Osmanlı Devletinin kültürel mirasçısı olarak görülmesi ile bağlantılıdır.

Göç sistemleri kuramı, göç hareketini anlamak için hem makro hem de mikro düzeydeki etkileşimlere bakılması gerektiğini belirtir. Makro yapılar geniş açıdan kurumsal faktörleri, dünya pazarının ekonomik politikasını, uluslararası pratik ve hukuksal ilişkileri kapsamaktadır. Mikro yapılar ise göç eden kişilerin kendi aralarında geliştirdikleri enformel ağları ve sosyal sermayelerini içermektedir. Faist' e göre göç sistemleri kuramı, dünya sistemleri kuramı ile ağ kuramı arasında bir geçiş kuramı olarak bulunmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 83).

Sosyokültürel Göç Kuramları

Kişilerin göç etme sebepleriyle ilgili olarak sosyal faktörlerin de etkili olduğunu belirten çalışmalar kesişen fırsatlar kuramı kurucusu Stouffer' a kadar dayanmaktadır. Göç hareketlerinde sadece uzaklık ve gidilecek yer arasındaki mesafenin etkili olmadığı, tarihsel, politik, kültürel ve sosyolojik faktörlerin de etkili olduğu belirtilmektedir. Göç hareketleri sonucunda hem göç edenler hem de ev sahibi ülkenin sakinleri üzerinde kültürel ve sosyal alanlarda sorunlar oluşmaktadır. Sosyokültürel göç kuramları, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki göç sürecini mikro, mezo ve makro boyutlarda açıklamaya çalışmaktadır (Güzel ve Gencer, 2021, s. 63).

Modernleşme Okulu: Denge Kuramı

Batılı sosyal bilimcilerin batı haricindeki toplulukları incelemek için geliştirdikleri düşünsel ve eğitsel düzeni ifade eden Modernleşme Okulunun kuramsal yapısı, 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Amerikalı Sosyolog Talcott Parsons ve öğrencilerinin yaptığı çalışmalarla doruk noktasına ulaşmıştır (Coşkun, 1989, s. 296).

Modernleşme okulunun denge kuramına göre, bölge, kent, kasaba ve köy gibi mahalli birimler arasında nüfus yoğunluğu ve iş gücü transferinin dengelenmesi adına göç hareketleri olumlu bir durumdur. Gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yapılan göç hareketi göç veren ülkelerde iş gücü talebi doğuracak, bu durum göç eğilimini azaltacak ve ilerleyen süreçte nüfus dengesi sağlanmış olacaktır. Bu perspektifle göç, dengesizlikleri ortadan kaldıracı, bütünleştirici ve olumlu bir kalkınma veya modernleşme süreci olarak görülmektedir (Çakır, 2011, s. 135).

Nitekim az gelişmiş bölge veya ülkelerden gelişmiş bölge veya ülkelere yapılan iş gücü göçü ile boşalmış olan yerlerde iş gücü talebi ortaya çıkacak ve yeni iş gücü transferleri yapılacaktır. Bu durum da kendi içerisinde dengeye kavuşana kadar devam edecektir. Kuram bu haliyle Ravenstein' in 2. ve 4. yasaları ile paralellik sergilemektedir. İş gücü dengesinin yanı sıra iş gücü göçü ile göç etmiş olan kişiler gelişmiş ülkelerde edindikleri sosyal ve kültürel beceriler ile ülkelerine dönmeleri halinde "modernleşme" sürecinde öncü konumda olmaktadır. Sosyokültürel değişime ek olarak göçmenler menşe ülkelere gönderdikleri dövizler ile ülkelerinin kalkınmalarına katkı sağlamaktadırlar (Güzel ve Gencer, 2021, s. 64). 2022 yılında küresel uluslararası havaleler 702 milyar doları bulmuştur (IOM, 2022, s. 10). Yapılan havaleler menşe ülkede tasarruf ve yatırım araçlarına dönüşmekte ve ülkenin kalkınma hızını artırmaktadır (Aktaş, 2014, s. 43).

1960' lı yıllardan itibaren bu kuram ciddi eleştirilere konu olmuştur. Söz konusu kuram üretim ihtiyaçları, nüfus hareketleri, iş gücü transferleri, sosyokültürel değişim ve bütünleşme gibi konularda açıklama getirmeye çalışsa da Marks' in ekonomi teorisini temel alan bağımlılık okulu düşünürleri tarafından batılı kapitalist ülkelerin ezici ve sömürücü düzenlerini meşru kılma çabası olarak görülmüş ve eleştirilmiştir (Çakır, 2011, s. 136). Gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerin geri kalma ve modernleşememe sebepleri Batılı devletlerin kurmuş oldukları sömürü düzeninden kaynaklandığı savunulmaktadır. Bunun yanı sıra menşe ülkelere yapılan döviz havalelerinin ülke kalkınma hızını tek başına artıracığını söylemek yanılgısı da ortaya çıkmaktadır. Zira ev sahibi ülkeye gönderilen dövizler Hollanda Hastalığı' na da sebep olabilmektedir. Hollanda hastalığı, ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide, mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalması demektir. Ülke sanayileşmesini olumsuz yönde etkileyecekleri ileri sürülmektedir. 1960'lı yıllardan 1970'li yılların ortalarına doğru Avrupa'ya yoğun bir şekilde iş gücü ihraç eden ve karşılığında önemli miktarda işçi dövizini alan Türkiye de Hollanda Hastalığı' na yakalanmış ve kısmi bir sanayisizleştirme (de-industrialization) olgusu yaşamıştır (Yıldırım-Mızrak, 1999; aktaran Aktaş, 2014, s. 45).

Göçmen İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Bu teori, farklı bir ülkeye yerleşmiş olan göçmenlerin geride bıraktıkları akrabalık, arkadaşlık ve toplumsal bağlarının yeni göç hareketlerinin oluşmasında önemli ve etkili unsurlar olduğunu savunmaktadır. İlk olarak hedef ülkeye yerleşmiş olan göçmenler göç deneyimleri sayesinde ayrılmış oldukları ülkeler ile ev sahibi ülkeler arasında süreci kolaylaştırıcı bir ağ oluştururlar. Göç hareketine katılmak isteyen bireyler bu ağ kullanarak göç sürecindeki engellerin üstesinden daha kolay gelirler (Adıgüzel, 2022, s. 33).

Her göç hareketinin bir maliyeti bulunmaktadır. Öncü göçmenler yerleşmiş oldukları yerde kurmuş oldukları sosyal bağlar ile daha sonra gelecek olan tanıdıkları göçmenlerin maliyetlerinin azalmasını sağlamakta ve göçü teşvik etmektedir. Maliyeti olan göç sürecinin farklı türde riskleri de bulunmaktadır. Göçmen ağları, göç sürecinde ve sonrasında yaşanma ihtimali olan riskleri de azaltmaktadır. Hem maliyetin azalması hem de risklerin minimuma inmesi göç sürecini çekici kılmaktadır. Göç ağına dahil olan her bir göçmenin katkısı ile göç hareketliliği devamlılık arz etmektedir.

Göçmen ilişkiler ağı kuramı kapsamında elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Uluslararası göç bir kez başladığında yayılma eğilimindedir. Geniş bir alana yayılmış olan göç bağlantıları sayesinde göç etmek isteyen kişiler bunu kolaylıkla gerçekleştirebilir. Daha sonra göç yavaşlamaya başlar.
2. İki ülke arasındaki göç akışının büyüklüğü, ücret farklılıkları veya istihdam oranlarıyla güçlü bir ilişki içinde değildir, çünkü bu değişkenlerin göçü teşvik etme veya engellemedeki olumsuz etkileri, göçmen ağlarının zaman içinde büyümesinden kaynaklanan hükümet riskleri ve düşen maliyetler tarafından giderek gölgede bırakılmaktadır.
3. Uluslararası göç, ağların oluşumu ve detaylandırılması yoluyla kurumsallaştıkça, ister yapısal ister bireysel olsun, başlangıçta buna neden olan faktörlerden giderek bağımsız hale gelir.
4. Ağlar genişledikçe ve göçün maliyetleri ve riskleri düştükçe, göç akışı sosyo-ekonomik yönden daha az seçici olur ve göç edenler göç veren toplumu daha fazla temsil eder hale gelir.
5. Hükümetler, göç akışları başladıktan sonra bunu kontrol etmekte büyük zorluklarla karşılaşabilirler. Zira ağ oluşumu süreci büyük ölçüde onların kontrolü dışındadır ve hangi politika yolu izlenirse izlensin gerçekleşir.
6. Bununla birlikte, bazı göç politikaları aile birleşimini teşvik eden ve kan bağı olan kişilere özel giriş önceliği vererek göç akışlarını kontrol etme amacına ulaşmaya çalışabilirler (Massey vd., 1993, s. 450).

İş gücü anlaşması ile Türkiye' den Almanya' ya göç edenlerin öncüleri ilk zorlukları göğüslemişler, ikincil ve ardıllarına tecrübelerini ve bilgilerini aktararak göç süreçlerini kolaylaştırmışlar ve yaşanabilecek olumsuz durumların risklerini minimuma indirmeye çalışmışlardır. Ülkemize düzensiz göç kapsamında gelen Afgan göçmenlerin göç hareketliliğinde de bu kuramın özelliklerini görmek mümkündür. Türkiye' ye gelmiş olanlar iletişim kanalları ile göç etmeye istekli olanlara göç süreci, güzergah, şehre yerleşim, iş bulma, kamunun sunduğu hizmetlerden yararlanma ve tercümanlık gibi hizmetler sunarak göç akışını kolaylaştırmaya çalışmaktadırlar.

Birikimli Nedensellik

Birikimli nedensellik kavramı ilk olarak iktisat alanında ortaya çıkmıştır. Gelişmiş olan ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliği ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra Douglas Massey tarafından göç literatürüne uyarlanmıştır. Nedensellik, göç kararını etkileyebilecek ve muhtemel hale getirebilecek her bir nedenin toplanmış halidir. Şu ana kadar bu nedenlerin gelir dağılımı, arazinin dağılımı, tarım organizasyonları, beşeri sermayenin bölgesel dağılımı, kültür ve işin sosyal anlamı olduğuna dair tartışmalar yapılmıştır. Farklı değişkenler üzerinden geri bildirimler de mümkündür ancak henüz sistematik olarak ele alınmamıştır (Massey vd., 1993, s. 451).

Göç hareketlerinin başlamasına neden olan faktörler ülkelere, bölgelere, toplumlara, zamana veya farklı etkenlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Bu faktörler her göç kararında farklılık göstermekle birlikte kümülatif bir hale gelmektedir. 1960' lı yıllarda Türkiye' den Almanya' ya başlayan göç hareketlerinin sebebi Türkiye' deki işsizlikken, 1970' li yıllarda aile birleşimi olmuştur. 2020 yılında ise ortaya çıkan Covid-19 hastalığı döneminde yoğun bir çalışma mesaisi olan sağlık çalışanlarının, ücretlerini yeterli görmemeleri, sağlıkta yaşanan şiddet olaylarının sıklığının ve görünürlüğüne artması ile özellikle Avrupa ülkelerinde sağlık hizmetlerinde ihtiyaç duyulan nitelikli personel gibi birikimsel nedenlerin yurtdışına göç etme kararını etkilediğini söylemek mümkündür.

Birikimli nedensellik kuramı yüzyıllardır devam eden göç hareketlerini açıklamak için bireysel davranış ve tutumlar, hane halkı bakış açısı ve beşeri sermaye gibi farklı kültürel ve ekonomik etkenleri birlikte incelemektedir. Bu kurama göre göç hareketleri devamlılığını sağlamak ve zamanla büyümek için gerekli koşulları ve ortamı her zaman hazırlayacaktır. Yani göç hareketleri, yeni göç hareketleri ile kendisini sürekli olarak yenilemekte ve devam ettirmektedir. Jessica Hagen-Zanker' e (2008, s. 18) göre ise göç hareketliliği sonsuza kadar devam edemez. Bir noktada göçmen ağları doyuma ulaşır ve kaynak ülkede iş gücü kıtlığı artar. Göç potansiyeli düşerek göç edebilecek durumda sadece yaşlılar ve çocuklar kalır. Bu durumda da göç azalmaya başlayabilir ve genel göç eğrisi ters U şekline dönebilir.

SONUÇ

İnsanlığın dünyada var olması ile yüzyıllardır devam etmekte olan ve yaşam standartlarının eşitsizliği yüzünden varlığını devam ettirecek olan göç hareketlerini anlamaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Sunulan kuramlar göç hareketlerinin sebeplerini mikro, mezo ve makro düzeyde açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar bazen birbirlerini eleştirmiş bazen de birbirlerinin tamamlayıcısı olmuştur. Ancak genel geçer kapsamlı bir göç kuramının varlığından söz etmek zordur. Zira küreselleşen göç hareketlerinin öznesi insandır. Sosyal bir varlık olan ve bireysel, ailesel, toplumsal, siyasal ve ekonomik faktörlerden etkilenen insanın hareketlerini tek bir kalıba sokmak mümkün değildir. Öncelikle can güvenliğinin sağlanması, ardından hayatın devamını sağlayacak asgari düzeyde bir iş ve ücrete sahip olunması, takip eden aşamada saygı görülecek bir statüye sahip olunması gibi koşul ve isteklere sahip olan insanın göç karar ve hareketlerini bireysel ve çevresel unsurlar etkilemektedir. Halihazırda bu unsurları ve açıklamaları genel bir çerçevede açıklayan kusursuz bir kuram bulunmamaktadır. İlerleyen yıllarda, insan doğasını ve ona etki eden yerel ve küresel etkenlerin daha iyi anlaşıp tanımlanması halinde daha kapsayıcı ve daha genel geçer bir göç kuramının oluşturulabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç konuk işçilikten ulusötesi yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aktaş, M. T. (2014). Göç olgusu ekonomik kalkınmada itici güç olabilir mi ?. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1), 37-48.
- Akpamuk, G. (2024, 24 Ocak). NASA'dan ayrılan astrofizikçi Umut Yıldız BBC Türkçe'ye konuştu: 'Daha büyük planlar var'. *BBC News Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce4en2w74njo>.
- Arı, F. (2022). Çağdaş göç kuramları ve sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *International Social Sciences Studies Journal*, 8 (104), 3785-3798.
- Arslan, E. (2021). Türkiye'de göç yönetimi: Süreçler aktörler ve politikalar. E. Arslan. (Yay. haz.). *Bölgesel gelişmeler ışığında uluslararası göç ve Türkiye içinde* (s. 1-30). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bauman, Z. (2016). *Kapımızdaki yabancılar*. (Üçüncü basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berk, F. M. (2020). Göç fenomeni: tarihsel perspektif bağlamında ilk insan göçleri. *OANNES-Uluslararası Eski Çağ Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 115-134.
- Ceylan, H. H. (2022). İş gücü göçüyle Almanya'ya giden ilk kuşak göçmenlerin geri dönüş sonrası yaşadığı uyum sorunları. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 2 (2), 165-184.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme kuramı üzerine. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (1), 289-304.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişim. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-142.
- Çiçek, A. (2021). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de uluslararası göçler. E. Arslan (Yay. haz.). *Bölgesel gelişmeler ışığında uluslararası göç ve Türkiye içinde* (s. 143-164). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ela Özcan, E. D. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2 (4), 183-215.
- Erkan, H. S. (2021). Suriyeli göçmenlerin Türkiye'yi tercihi üzerinden göç teorilerine yeniden bakış. *Ortadoğu Etütleri*, 13 (3), 421-445.
- Gencer, T. E. ve Güzel B. (Ed.). (2021). *Göç, göçmenlerle çalışma ve sosyal hizmet*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). Geçici koruma. Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- Güllüpnar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 53-85.
- Haas, H. D., Castles, S. ve Miller, M. J. (2022). *Göçler çağı modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri* (B. A. Evranos, Çeviri). (Birinci Baskı). Ankara: GAV Perspektif Yayınları.

- Hagen-Zanker. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *SSRN Electronic Journal*.
- Hasanoğlu, İ. (2016). Ahıska Türkleri: bitmeyen bir göç hikayesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (1), 1-20.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet dönemi Türkiye’ sinde göç hareketleri. *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde (s.249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İsrail’den zorunlu göç planı: Filistinliler çöle sürülecek. (2023, 31 Ekim). *TRT Haber*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilden-zorunlu-goc-planı-filistinliler-cole-surulecek-808431.html>.
- Kanlı, İ. B. ve Başköy, D. (2018). Küreselleşme ve çevre sorunları bağlamında göç: iklim mültecileri. *Siyaset, Ekonomik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 39-57.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay. ve D. Kömürcü, Çevirenler). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>
- McAuliffe, M. ve Triandafyllidou, A. (Ed.). (2021). *World migration report 2022*. Cenevre: International Organization for Migration (IOM). Erişim Adresi: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.
- Mutlu, A., İrdem, İ. ve Üre, B. (2015). Ekolojik mültecilik. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 10 (23), 79-118.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23 (3), 256–266. <https://doi.org/10.2307/2089239>
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48 (2), 167–235. <https://doi.org/10.2307/2979181>
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52 (2), 241–305. <https://doi.org/10.2307/2979333>
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening opportunities: a theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5 (6), 845–867. <https://doi.org/10.2307/2084520>
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. (B. Çiçekli, Çeviri Ed.). Cenevre.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2013). *Maximizing The Development Impact of Remittances*. Erişim Adresi: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctncd2011d8_en.pdf.
- Yerli otomobilin CEO'su Mehmet Gürcan Karakaş oldu. (2018, 2 Haziran). *TRT Haber*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/yerli-otomobilin-ceosu-mehmet-gurcan-karakas-oldu-368251.html>.
- Yıldırım-Mızrak, N. (1999). Hollanda hastalığı: makroekonomik etkileri, ülke örnekleri ve Türkiye. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 14 (161), 52-63.